

Попова Олена,
старший викладач кафедри
слов'янської філології
Давидова Олеся,
студентка 4 курсу
Севастопольського інституту
післядипломної освіти

Проблеми виховання і навчання у творчості Григорія Сковороди

Є діячі, саме життя яких не менш цінне й повчальне, ніж їхні твори. Людство час від часу висуває велетів, спроможних дотримати повної відповідності між їхнім вченням і життям, між їхнім словом і ділом. Григорій Сковорода був не тільки геніальний мислитель, а й «геніальний характер, якого висунув із свого середовища український народ в один із найбільш тяжких періодів його історії» [4,123].

Праця домашнім учителем, викладання у Переяславському та Харківському колегіумах залишили глибокий слід у його житті й творчості, дали змоги якнайяскравіше виявитися його педагогічному таланту. Із свідчень сучасників знаємо, що студенти любили Григорія Сковороду, охоче слухали його лекції. У своїх учнів він виховував любов до вітчизни, повагу до народу, чесність, працелюбність, зневагу до життєвих спокус, багатства, чинів, ввічливість, вдячність батькам, учителям і благодійникам, розвивав у них природні нахили, не нав'язував їм того, до чого вони не мали здібностей.

Педагогічні погляди Григорія Сковороди органічно втілені в літературній творчості, вони спираються на його філософію і пов'язані зі славетними сократівськими діалогами та етичними проблемами в Європі XVIII століття. Джерелом поглядів педагога-філософа були традиції народної педагогіки, народна мудрість, народні погляди на освіту та виховання. На освіту Сковорода дивився як на засіб виховання всього народу. Мандруючи по Україні, перебуваючи весь час серед простолюду, він заслужив собі славу народного вчителя.

Суспільний добробут, на думку філософа, в кінцевому результаті залежить від ступеня організації освіти. Навчання й виховання повинні стати загальнонародними. Сковорода твердо переконаний: «виховання й убогим потрібне», він не визнавав великосвітського виховання, коли доступ до науки мають тільки багаті. Будучи прихильником народного виховання, пропагуючи загальну освіту для всіх станів суспільства, Сковорода заперечував і висміював «мавпяче» великопанське виховання з його «шлунковою і череватою» філософією [3, II, 115--119].

Народна етнопедагогіка вплинула на головну педагогічну ідею Сковороди — трудове виховання за принципом «спорідненості». Молодь у навчальному закладі не лише навчається, а й осмислює благородну мету власного життя, зокрема — застосовувати свої знання у «спорідненій» праці. Виховання людини праці, чесної особистості, що трудиться згідно зі своїми природними нахилами, пронизує всю педагогічну систему Сковороди, викладену у притчах, віршах, байках в епістолярній спадщині.

Людина виховується всім укладом суспільного буття, у процесі взаємостосунків особи й середовища, зокрема родинного,— така основна ідея педагогічної системи Сковороди. Осмислюючи все те, що її оточує, людина й виявляє свої моральні якості, поліпшує, збагачує їх. Це й є цілеспрямованістю в навчально-виховному процесі. Соціальний прогрес Сковорода ставив у залежність від духовних потенцій і здібностей людини.

Педагог-філософ розкрив значення природних задатків для формування знань і вмінь, потрібних для успішного виконання взятої на себе кожною людиною частки суспільної праці. На його думку, вчитель має виявляти нахили та можливості кожного учня та розвивати їх. Вчити людину треба того, до чого у неї природний нахил, що для неї передбачила «блаженная натура»: «Сокола досить швидко навчиш літати, але не черепаху. Орла за хвилину призвичаїш дивитися на сонце і мати від того задоволення, але не сову» [3,

II,108]. Якщо хтось хоче вчити не по природі, хай пам'ятає прислів'я: «Вовка в плуг, а він в луг» [3, II,109]. Педагог має розкрити духовну природу учня — його здатність до певної діяльності, щоб сприяти самопізнанню, моральному вдосконаленню. Корисним для себе (і для суспільства) буде тільки той, хто пізнав свою природу. Тоді людина розуміє місію свого життя, роль і місце в житті, вона виробляє для себе спосіб життя, в основі якого має лежати «сродний труд» як вираження життєдіяльності й самоутвердження особи. Людина спроможна знайти для себе певний вид корисної праці, а це є джерелом і основою людського щастя, переплетення інтересів особи й народу.

Сковорода відстоював принцип свідомого засвоєння знань. Він вважав, що знання потрібно здобувати не лише з книжок і пояснень учителя, а й з навколишньої дійсності, в спілкуванні з природою та в процесі практичної діяльності. Тільки тоді знання стають міцними й цінними, коли знаходять своє практичне застосування; як дидакт, він активно виступав проти схоластичного навчання, рішуче засуджуючи «зубрячку». Схоластичне навчання наш великий філософ вважав ідолопоклонством. Знання без добрих, високих намірів — не знання. Яка, мовляв, користь від іноземної мови без доброї, світлої думки?

Григорій Сковорода хотів бачити особистість активною: «Держай! Не бійся!» [3,I,177], вірив у силу її духу: «Пізнаєш ти же в собі людину, і сила її безмежна» [3,I,178], вважав творчість, пошук істини справді людським життям: «...Життя тоді живе, коли думка наша, полюбуючи істину, любить висліджувати стежини її і, зустрівши око її, торжествує й веселиться цим незгасним світлом» [3,II,8]. Він психологічно дуже тонко зауважив, що без здивування нема творчого пошуку («Шукати й дивуватися означає те ж саме» [3,II,31]). Подив має бути супутником учня в навчанні, без нього нема творчості. Тільки емоційно підтримані знання формують цілісну особистість. Це дуже важливий момент у особистісно-зорієнтованому навчанні. Всі ці погляди на спосіб навчання були успадковані прогресивною педагогікою пізнішого часу.

У своїх наукових працях та художніх творах він підніс роль батьківського виховання. Йдучи за народними поглядами на виховання, Сковорода на першому місці ставить роль батьків у вихованні дітей. Якщо батьки не виконують своїх обов'язків перед дітьми, то стають винуватцями всіх їхніх бід.

Педагогічні ідеї Сковороди впливають з його філософського вчення про самопізнання та вибір фаху за природними здібностями. Виявлення задатків молодій людині, яка щойно вступає в життя, він покладав на батьків і вчителів. Сковорода враховував, що в той час далеко не всі діти з неможливих родин могли вчитися в школах. Тому особливого значення надавав правильно поставленому батьківському вихованню, яке мало починатися з перших років життя дитини.

Поступово виявляючи природні задатки, батьки повинні сприяти розвитку позитивних нахилів і відсікати негативні. Навчання і виховання має бути ненав'язливим, тактовним, але послідовним і системним. Сковорода вважав недопустимим прагнення деяких батьків виховувати дитину за довільно вигаданою «моделлю». Якщо молода людина наділена схильністю до хліборобської праці, то не слід намагатися зробити з неї вчителя або священика.

Батько, як і вчитель, повинен знати не тільки «природжені» здібності своєї дитини, виховуючи її, пам'ятати що вона дитина цього народу, його історії. Отже, будь-яке виховання має враховувати сучасний стан та потреби, а також особливості національного характеру. Сковорода гостро висміював і заперечував захоплення багатіїв «виписними» та «покупними» вчителями з Німеччини й Франції, які навчали дітей пустопорожніх світських манер і не давали практично корисних знань, виховували зневагу до всього вітчизняного як чогось грубого, низького, негідного. Він вважав, що в дітях потрібно плекати чуття кровного зв'язку з рідним народом, щоб вони усвідомлювали себе його часткою, росли громадянами своєї батьківщини. Для цього потрібно давати дітям знання про історію рідного краю, його культуру, мову, звичаї, спосіб життя. Сам палкий патріот, Сковорода засуджував тих, хто

жив лише власними інтересами й забаганками, був байдужим до батьківщини, ставився зневажливо до мови свого народу, цурався її, не цікавився становищем трудового люду.

Працьовитість, як прикметна риса характеру самого Сковороди, стала й важливою засадою педагогічної системи. Коріння естетичного ставлення Сковороди до праці — у родині його батьків, у їхній працелюбності, та у фольклорі, під впливом якого він і виховувався: всі оті народні прислів'я та приказки, які утверджували й підносили пошану до людей праці: «Без діла нема плода», «Без діла жить — тільки небо коптить», «Без діла слабіє сила», «Як без діла сидіти, то можна одубіти» тощо. Це звідси сквородинівські афоризми: «Хто труда не перейде, той і до добра не прийде», «Цінуй людину не по одежі, не по грошак, а по плодах». В листі до Михайла Ковалинського читаємо: «Немає години, не придатної для занять корисними науками... навчання — не труд, а втіха. А коли не любити всією душею корисних наук, то всякий труд буде марним»[3, I, 177]. Отже, якщо у людини виробилася органічна потреба працювати, це стає стрижнем її життя.

У просвітительській діяльності Сковороди чільне місце займає його позитивне ставлення до будь-якої праці, зокрема фізичної. Пов'язавши свою долю з народом («А мій жереб з голяками»), філософ стверджує, що неробство, паразитизм — найбільша вада людини. Працьовитість і презирство до дармоїдів є однією з основ етики Сковороди. Він неухильно вимагав працелюбства від своїх учнів. У вірші до дня народження Василя Томари радить «бути Василем не лише на ім'я, але й на ділі» [3, I, 96]. А. Ковалинського, котрий виїжджав на вакації, Сковорода застерігає: «Вдома ти відпочивай, але і надмірного неробства уникай»[3, I, 227].

В антитезі трудар – цар усі симпатії на боці хліборобів. «Здоровий хлібороб кращий хворого царя. Ні, він кращий і здорового царя»[3, I, 198]. Люди праці протиставлені паразитам і в байці «Бджола і Шершень». Кого Сковорода зневажав найбільше — то самозакоханих нероб. Праця принесе насолоду, якщо стане «сродною». І майбутнє суспільство буде побудоване на вільній праці. Найбільша краса людського буття, за Сковородою, — то гармонійне поєднання вільної праці кожного із суспільною працею всіх.

Художні твори Сковороди, зокрема його пісні, сприяють естетичному вихованню підростаючого покоління. Його курс поезії й переклади од Горация засвідчують високі естетичні смаки філософа. Він закликає читати Цицерона, в його творах можна почерпнути «чисту і незаплямовану легкість і витонченість латинської мови» [3, I, 248]. Розглядаючи прекрасне з погляду корисності, Сковорода поділяє ту думку, що справжнє добро і справжня краса є найнеобхіднішими й найпотрібнішими, а водночас, і найдоступнішими для людини. Краса пов'язана з добродійним життям. Прекрасне залежить від природи людини так само, як і моральне.

Проблемі етики Сковорода підпорядкував і питання естетики. Краса — це добро, благо, корисність, природна доцільність. До «плоті», до «тіла» філософ ставиться негативно. Кольори, лінії природи — тінь Божої істини. Цінність алмаза в тому, що він є символом осяяних небес. Людина повинна вміти спостерігати і знаходити в зовнішньому внутрішнє. Це були позиції естетики ідеалізму: зовнішній світ прекрасний, але джерело цієї краси невидиме, зовнішня краса — образ справжньої краси духу. Наприклад, веселка — знак невидимої мудрості. Захоплення зовнішньою красою веде до хибного шляху втрати істини, бо ця краса є не більш, ніж алегорія. У малярстві, наприклад, головне не фарба, а пропорція, розташування. Художній образ у голові митця — оце і є справжня краса. Щоб збагнути красу храму, необхідно мати уявлення про прекрасне. Гарна зовнішність може приховувати в собі зло.

Ідеал внутрішньої краси єднає погляди Сковороди з народними уявленнями про прекрасне. Тому саме у фольклорі слід митцеві шукати джерела для натхнення, доказом є його пісні «Гей ти, пташко жовтобоко», «Гей поля, поля зелені». Мистецтво філософ трактує як майстерність. Як пантеїст, Сковорода вбачав у природі джерело натхнення. Мистецтво вдосконалює природу, а без природи воно безсиле. Досвід — це батько мистецтва. Без «сродності» настає потворність.

Мистецтво й наука — одне неподільне ціле, як єдність поезії і філософії. Категорія прекрасного пов'язана з поняттям міри, у музичному ритмі — джерело насолоди. Мистецтво слугує для самопізнання людини. Внутрішня праця споріднена з добром. Твори мистецтва мають надихати людину, пробуджувати в неї прагнення до прекрасного й корисного. Якщо витвір мистецтва є прекрасним і водночас мудрим — це абсолют краси.

У спадщині Сковороди проблема прекрасного підпорядковується меті виховання справжньої, духовно багатой людини, яка знаходить своє щастя у спорідненій творчій праці. У цьому оригінальність, прогресивність етичних і естетичних поглядів філософа, єдність морального і естетичного виховання; міру краси й добра в людині визначає її діло, праця.

Вся спадщина письменника-філософа пронизана педагогічними настановами, що не втрачають своєї актуальності й до сьогодні, але найяскравіше він себе виявив у безпосередній педагогічній діяльності — у спілкуванні зі своїм найулюбленішим учнем Михайлом Ковалинським. Скільки мудрих педагогічних порад, продиктованих щирим бажанням сприяти духовному зростанню свого улюбленого учня, знаходимо в листах Григорія Сковороди до Михайла Ковалинського. Вони читаються як захоплюючий педагогічний трактат. Це «розсипані перли» тонких психологічних спостережень людини, яка думання зробила суттю свого життя.

Поміркуймо хоча б над такими: «Хто помірно, але постійно вивчає предмети (...), тому навчання — не труд, а втіха. Хто думає про науку, той любить її, а хто її любить, той ніколи не переставе учитись, хоча б зовні він і здавався бездіяльним» [3,II,227]. «Чим повільніше будеш вивчати, тим плідотворніше навчання. Повільна постійність нагромаджує кількість, більшу від сподіваної» [3,II,229]. «Правильно використав час той, хто пізнав, чого треба уникати і чого домагатися» [3,II,276]. «...Найкраща помилка та, яку допускають при навчанні» [3,II,279]. «Повір мені: похвально не подобатися поганим. Чи лихословлять вони, чи обурюються, ти вперто продовжуй іти шляхом добра» [3,II,301]. «Побільше думай і тоді вирішуй. Спіши повільно. Навчись бути сильним» [3,II,306]. «Безумовцеві властиво жалкувати за втраченим і не радіти тому, що лишилось. Що в нас є? Життя, здоров'я, сонце, дозвілля, можливість розмовляти, мовчати та ін.» [3,II,309]. «Ні про що не турбуватися, ні за що не переживати — значить не жити, а бути мертвим, адже турбота — рух душі, а життя — це рух» [3,II,310].

Перечитуючи листи Сковороди до Михайла Ковалинського, приходиш до думки, що вони адресовані й сучасній молодій людині. Це мудрі поради тому, хто може повторити слова Платона, як це зробив Сковорода в листовній розмові зі своїм юним другом: «Для мене немає нічого важливішого, ніж бути чи стати кращим» [3,II,254].

Сьогодні ім'я Сковороди посідає гідне місце серед великих педагогів світового значення таких, як Коменський, Руссо, Песталоцці, Ушинський. Спадщина Григорія Сковороди є дорогим надбанням української національної та світової культури, і сучасник неодмінно знайде, що взяти для формування своєї особистості.

Література

1. Єфремов С. Історія українського письменства. — К.: Феміна, 1995.
2. Мишанич О. Григорій Сковорода і усна народна творчість. — К.: Наукова думка, 1976.
3. Сковорода Г. Твори: У 2т. — К.: АТ«Обереги» 1994.
4. Сковорода Григорій: Дослідження, розвідки, матеріали. Збірник наукових праць. — К.: Наукова думка, 1992.
5. Степанишин Б. Давня українська література в школі.— К.: Либідь, 2000.